

справі оздоровлення державних фінансів, як передумови макроекономічної стабілізації та відновлення виробництва. Слід враховувати, що Україна буде мати доступ до міжнародних ринків капіталу та зможе залучити значні прямі іноземні інвестиції, коли упорядкує бюджетні витрати для запобігання інфляційного фінансування економіки. Але напередодні виборів при вирішенні цих питань як виконавчі, так і законодавчі органи влади будуть в більшій мірі керуватись політичними мотивами, а не вимогами економічних законів. Тому питання вдосконалення державних фінансів залишаться надзвичайно актуальними.

Валерій Власенко

КОНОТОПСЬКИЙ СОЮЗ КРЕДИТНИХ ТА ОЩАДНО-ПОЗИЧКОВИХ ТОВАРИСТВ: ПЕРШІ КРОКИ

Союзне будівництво є важливим аспектом історії кредитної кооперації в Україні. Воно становило певний етап розвитку кооперативного руху. Тому цікавим, на наш погляд, є питання про виникнення і початок діяльності перших союзів кредитних кооперативів в окремих регіонах України, зокрема, на Чернігівщині.

Вперше у загальноросійському масштабі думки про необхідність створення союзів кредитних кооперативів висловлювалися ще у 90-х роках XIX ст. на сторінках «Сообщений» С.-Петербурзького відділення Комітету про сільські ощадно-позичкові і промислові товариства. Однак перші союзи з'явилися лише на початку XX ст.: Бердянський (1901) і Мелітопольський (1903). Видане у 1904 р. нове «Положення про установи дрібного кредиту» (перше з'явилося у 1895 р.) передбачало створення союзів, але з спеціального в кожному окремому випадку дозволу Комітету міністрів за поданням міністра фінансів.

Про нагальну потребу об'єднання кредитних кооперативів, розширення функцій їх союзів, зміну законодавства щодо союзів свідчили чисельні клопотання з місць, рішення всеросійських і регіональних з'їздів представників дрібного кредиту. Так, московський (1908 р.) і київський (1913 р.) кооперативні з'їзди висловилися за створення явочним шляхом територіальних і галузевих союзів кооперативів. 22—24 листопада 1912 р. у Чернігові відбувся з'їзд представників установ дрібного кредиту Чернігівської губернії, на якому наголошувалося на необхідності організації союзів кооперативів.¹ Однак в урядових колах все ще негативно ставились до кооперативних об'єднань.

Перша світова війна певним чином вплинула на союзне будівництво кредитних кооперативів. З появою широкого ринку — армії, що потребувала хліба, сіна, чобіт і тому подібне, кредитні кооперативи почали поставляти для армії різного роду товари. Так, на початку 1915 р. з 27 кредитних кооперативів Конотопського повіту 10 поставили для армії 95729 пудів вівса, а на середину цього ж року — 150 тис. пудів вівса, що складало приблизно третину всього закупленого для армії вівса у повіті.²

Неспроможність окремих кооперативів організувати великі партії товарів для армії виявила нагальну потребу створення союзів кредитних кооперативів. Вирішенню цього питання в деякій мірі сприяло і земство. Так, на початку 1915 р. губернські земські збори порушили перед урядом клопотання про вироблення у законодавчому порядку пра-

вил щодо союзів установ дрібного кредиту, про безперешкодне задоволення клопотань кредитних та інших кооперативів щодо заснування союзів.³

Складна процедура затвердження статутів союзів, необхідність подання їх до Ради міністрів дуже ускладнювали організацію кооперативних об'єднань. З початком війни С.-Петербурзьке відділення Комітету про сільські ощадно-позичкові і промислові товариства запропонувало кооперативам об'єднуватися у договірні товариства по закупівлі і збуту різних товарів. На Чернігівщині у 1915 р. такі об'єднання існували у Чернігівському, Ніжинському, Кролевецькому повітах, але цього ж року за наказом міністра внутрішніх справ чернігівський губернатор заборонив їх.⁴ Спроби створити такі товариства були у Сосницькому, Городнянському, Конотопському та інших повітах.

Нарешті, у травні 1915 р. справа дещо зрушила з місця, коли, незважаючи на протидію Міністерства внутрішніх справ, Рада міністрів затвердила статuti відразу 50 нових союзів. У Чернігівській губернії дозвіл на відкриття отримали 3 кредитні союзи: Мглинський (вересень 1915 р.), Конотопський (жовтень 1915 р.) і Новозибковський (лютий 1916 р.). Але установчі збори спочатку відбулися у Конотопському (30 грудня 1915 р.), а потім у Мглинському (лютий 1916 р.) і Новозибковському (травень 1916 р.) союзах. Таким чином, Конотопський союз кредитних і ощадно-позичкових товариств можна вважати першим союзом кредитних кооперативів на Чернігівщині.

Конотопський союз розпочав свою діяльність 2 січня 1916 р. Засновниками виступили 17 кредитних кооперативів.⁵ Обране установчими зборами правління союзу на чолі з відомим економістом Тихоном Осадчим* з завзяттям взялося за справу. 10 січня, як пише голова правління, «ми вже обговорювали план поставок товариствами зерна для армії через Союз. Протягом місяця ми об'єднали поставку на території Конотопського повіту, де до наших послуг були агенти уповноваженого по закупівлі... Другою нашою справою було продовольче питання. Прийти на допомогу населенню закупівлею оптом головних предметів — цукру, борошна, солі, риби, олії — стало головним завданням, і тепер ми близькі до його вирішення».⁶

13 квітня 1916 р. відбулися надзвичайні збори уповноважених. На цей час до складу союзу входило 16 з 22 кредитних кооперативів Борзнянського, 24 з 25 товариств Конотопського і 3 з 21 кооперативів Кролевецького повітів.⁷ На кінець лютого 1917 р. союз об'єднував 48 кредитних кооперативів.⁸

* Осадчий Тихін Іванович (1866—1945) — український економіст (представник соціального напрямку політичної економії), кооператор, письменник, громадсько-політичний діяч. У 1890—1897 рр. працював статистиком Херсонського і Сибірського земств, 1897—1904 рр. — секретарем Київського товариства сільського господарства. З 1904 р. вчителював на Київщині і Чернігівщині. До революційних подій 1917 р. працював головою правління Гирівського кредитного товариства. Організатор і перший голова правління Конотопського союзу кредитних і ощадно-позичкових товариств. 1917 р. — член Центральної ради, Центрального комітету Селянської Спілки, 1918 р. — один з організаторів Всеукраїнського сільськогосподарського кооперативного союзу «Централ» у Києві. Автор близько 120 наукових праць, зокрема: «Щербаківська волость Елизаветградского уезда Херсонской губернии» (1891), «Земля и земледельцы в юго-западном крае (на Украине, Подолии и Вольни) (1899), «Общественный быт и проекты его улучшения в XIX столетии» (1902), «Українське селянство та його історична доля» (1912), а також ряду белетристичних творів про діяльність народницької інтелігенції, між іншим: «Сили деревни» (1900), «На гранях XX в.» (1911—1912) та інших.

За час війни в усіх союзних товариствах спостерігалось надмірне надходження вкладів. Зумовлювалося це тим, що у зв'язку із закриттям кордонів і переходом багатьох заводів на виконання замовлень військового відомства, на ринку відчувався дефіцит багатьох необхідних селу товарів. Одночасно з цим ціни на сільськогосподарську продукцію значно підвищились, тому селяни, не маючи можливості витратити накопичені кошти для придбання необхідних у господарстві предметів, понесли їх у кредитні товариства.

Через відсутність попиту на грошові позички з боку союзних товариств, союз головну увагу приділив посередницькій діяльності по збуту хліба для армії, а також постачанню населенню предметів першої необхідності. Так, лише у січні 1916 р. 16-ма союзними товариствами було поставлено для армії вівса на суму 100 тис. крб. (від 1,01 до 1,18 крб. за пуд), 5 вагонів житнього борошна і 3 вагони житнього зерна.⁹ У 1916 р. союз об'єднував вже всю поставку селянського хліба для армії по Конотопському повіту. За 1915/16 економічний рік союзними товариствами повіту поставлено понад 500 тис. пудів хліба, а за серпень, вересень і жовтень 1916 р. ще 200 тис. пудів вівса і 30 тис. пудів гречки, жита, проса.¹⁰ Визнанням позитивної роботи союзів щодо постачання армії різного роду товарів стало рішення військового відомства про надання відстрочок призову трьом відповідальним працівникам союзів.

Значну увагу Конотопський союз надавав і справі постачання населенню товарів першої необхідності. Так, у березні 1916 р. союз закупив 8 вагонів пшеничного борошна, 4 вагони цукру, 1 вагон солі, 1 вагон риби, 2000 фунтів чаю тощо на суму 88937 крб. 72 коп. Кооперативи при цьому продавали товари за нижчими, ніж у приватних торговців цінами. У травні 1916 р. союз придбав сільськогосподарський склад, через який кредитним і споживчим товариствам було видано товарів на суму понад 40 тис. крб.¹¹

На більшій частині району діяльності Конотопського союзу (Конотопський і частина Борзнянського повітів) селяни здавна займалися вирощуванням тютюну. За свідченням спеціалістів, найвищим за якістю з усіх українських сортів вважався тютюн, вирощений у Конотопському повіті, особливо в селах Дептівка, Григорівка, Самбур. У цьому повіті щорічно продавалось тютюну на 400—500 тис. крб.¹² Скупка тютюну проводилась трьома фабрикантами — Дунаєвим, Вахромєєвим та Чумаковим, які діяли спільно, заздалегідь домовившись про ціни. У 1915—1916 рр. Кропивнянське, Григорівське, Дмитрівське кредитні товариства з метою утримання плантаторів від збиткового продажу тютюну здійснили заставно-посередницькі операції по закупівлі і продажу цієї культури, що сприяло в окремих населених пунктах підвищенню цін на 20—30%. Але проведення цих операцій мало локальний характер і в цілому не вплинуло на зміну закупівельної ціни тютюну в повіті.¹³

Тому правління Конотопського союзу вирішило активно зайнятися справою закупівлі і збуту тютюну. 3 липня 1916 р. у с. Дептівка Конотопського повіту відбулася нарада з організації посередницької діяльності по збуту тютюну за участю інспектора дрібного кредиту, земського агронома, уповноважених від 15 кредитних товариств і членів правління Конотопського і Роменського союзів кредитних кооперативів, на якій було схвалене рішення про те, що закупівлю, збереження і страхування тютюну здійснюють товариства, а продаж його — місцевий союз за погодженням із сусідніми і участю уповноважених від товариств. На нараді відзначалося, що головним завданням союзів є будівництво власної тютюнової фабрики.¹⁴ На початку 1917 р. Конотопський і Роменський союзи спільно придбали спирто-очисний завод братів Рікк у м. Бахмачі з метою перетворення його на тютюнову фабрику. У поздоровленні на ім'я Конотопського союзу зазначалося, що «завдяки цій

покупці покладено перший великий камінь в основу майбутньої будівлі кооперативної переробки селянських виробів нашої України з найбільшою користю для хлібороба».¹⁵ Але до лютневої революції 1917 р. це підприємство так і не розпочало працювати згідно із вищезгаданим призначенням.

Окрім посередницьких операцій з хлібом і тютюном, Конотопський союз організував такі операції з цибулею, квасолею, іншою городиною, а також м'ясом. Так, ще у квітні 1916 р. було прийнято рішення про те, що з метою захисту інтересів населення від спекуляції скупників м'яса союз бере на себе роль посередника між населенням і земством, поставивши земству умову здійснювати закупівлю худоби в першу чергу від союзу.¹⁶

Конотопський союз допомагав місцевим сільськогосподарським товариствам у справі агрономічних нововведень, розвитку нових форм господарювання. Так, союз надавав Конотопському товариству сільського господарства кредити для організації молочної ферми з метою створення розсадника племінної худоби і показового господарства з молочної справи¹⁷ закуповував за дорученням товариства насіння кормових і цукрових буряків, конюшини, люцерни тощо.¹⁸

Одним з важливих завдань кредитних кооперативів і союзу була культурно-просвітня діяльність. Хоча вона безпосередньо і не пов'язана з економічними цілями кооперативів, проте саме від ступеня розвитку просвітньої роботи залежить матеріальне процвітання суспільства. Тому на зборах уповноважених, що відбулися 13 квітня 1916 р., було прийнято рішення організувати в Конотопі за сприянням губерньської земської управи кооперативно-рахівничі курси, асигнувати 200 крб. на відкриття при союзі бібліотеки, сприяти товариствам при влаштуванні бібліотек, доручити правлінню і раді розробити програму культурно-просвітньої діяльності союзу.¹⁹ У жовтні розглядалося питання про організацію сільськогосподарської школи-притулку для дітей загиблих і покалічених воїнів. Не маючи достатніх коштів і можливості збудувати школу, керівництво союзу придбало на початку 1917 р. упорядковану садибу (35 десятин землі зі спорудами) поміщиці Покровської у с. Соснівці біля Конотопа.²⁰ Школа відкрилася лише в кінці 1918 р. Всього ж за 1916 р. на культурно-просвітні цілі було витрачено 3 тис. крб.²¹

Конотопський союз брав активну участь у поширенні і поглибленні загальноросійського союзного будівництва. 27—28 серпня 1916 р. у Москві відбулося засідання комісії з союзного будівництва, на якому були присутні представники 59 кооперативних об'єднань з усієї Росії, в тому числі і Конотопського союзу. У зв'язку зі збільшенням оборотів товарного відділу Московського Народного Банку і розгортанням союзного будівництва в країні комісія виступила з ініціативою створення спеціального органу при МНБ — Товарної наради, до керівництва якої входили б і представники кооперативних союзів.²²

Конотопський союз був одним з тих, що виступали за створення Південного кооперативного банку — центрального кооперативного органу, який би об'єднував українські і північнокавказькі союзи, що економічно тяжіли до Чорного моря. На нараді представників південних кооперативних союзів Київського району (1 сільськогосподарський і 10 кредитних), що відбулася 18—19 січня 1917 р. у Києві, представник Конотопського союзу Т. Осадчий доповів про поїздку до Петрограда на чолі спеціальної делегації стосовно створення кооперативного банку. Заслухавши доповідь, нарада визнала за необхідне домагатися затвердження статуту «Южнорусского Кооперативного Банка» і закликала засновників ще з більшою енергією взятися за подання нових клопотань до органів влади.²³

Підсумовуючи роботу Конотопського союзу напередодні бурхливих політичних подій 1917—1921 рр., наведемо деякі дані про його фінансовий стан. Балансові показники союзу зростали. Так, на 13 квітня 1916 р. вони становили 145026 крб. 29 коп.,²⁴ на 1 березня 1917 р. — 946482 крб. 75 коп.²⁵ Найважливішими складовими частинами балансу були: у пасиві — вклади і поточні рахунки (89,0%), перехідні суми (6,74%), прибутки і проценти (2,21%) тощо; в активі — суми в кредитних установах (46,61%), різні видачі (23,77%), процентні папери, що належали союзу (14,62%), придбаний товар (9,6%), склад сільськогосподарських машин і знарядь (4,66%) та інші.²⁶

Як бачимо, у період з 2 січня 1916 р. до кінця лютого 1917 р. Конотопський союз кредитних і ощадно-позичкових товариств широко розгорнув свою діяльність, відігравши при цьому важливу роль в об'єднанню русі кооперативів, економічному житті регіону, загальноукраїнському союзному будівництві. Вагомих результатів було досягнуто у справі постачання армії хліба, вівса, сіна, населенню товарів першої необхідності, збуту продукції членів союзних товариств тощо. Саме у цей період були закладені підвалини широкої і різноманітної діяльності союзу у наступні роки.

- 1 Съезд представителей учреждений м. кр. Черниговской губернии 22—24 ноября 1912 г. // Хроника учреждений мелкого кредита. — 1912. — № 11. — С. 178.; Примак М. О союзе кредитных учреждений Черниговской губернии // Селянин. — 1913. — № 14. — С. 433.
- 2 Зюрюкин В. Посреднические операции Конотопских кооперативов и война // Кооперативная жизнь. — 1915. — № 7. — С. 427—428.
- 3 Журнал заседаний Черниговских Губернских Земских Собраний 50-й очередной сессии 1914 г., состоявшейся 20 февраля — 3 марта 1915 г. — Чернигов, 1915. — С. 89.
- 4 Див.: Черниговская Земская Неделя. — 1915. — № 43. — С. 8—9; № 45. — С. 9—10; № 46. — С. 7—8; № 49. — С. 7, 11.
- 5 Державний архів Сумської області. — Ф. 904. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 8 (далі — ДАСО).
- 6 Осадчий Т. Конотопський Союз учреждений мелкого кредита и первые его шаги // Кооперативная жизнь. — 1916. — № 7. — С. 333.
- 7 Раузов С. Деятельность Конотопского Союза // Вестник кооперативных союзов. — 1916. — № 7. — С. 411.
8. ДАСО. — Ф. 904. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 76.
- 9 Раузов С. Вказ. праця. — С. 411—412.
- 10 ДАСО. — Ф. 904. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 11.
- 11 Раузов С. Вказ. праця. — С. 412—413.
- 12 Там же. — С. 417.
- 13 О сбыте табака, махорки. Кооперация и жизнь. — Конотоп, 1918. — № 1. — С. 7.
- 14 ДАСО. — Ф. 904. — Оп. 1. — Спр. 2. — Арк. 46—47.
- 15 Там же. — Спр. 12. — Арк. 9.
- 16 Там же. — Спр. 2. — Арк. 44.
- 17 Там же. — Спр. 15. — Арк. 2, 5, 12.
- 18 Там же. — Арк. 8.
- 19 Там же. — Спр. 2. — Арк. 44—45.
- 20 Там же. — Спр. 16. — Арк. 6.
- 21 Там же. — Спр. 5. — Арк. 10.
- 22 Там же. — Спр. 8. — Арк. 7, 71—72.
- 23 Там же. — Спр. 2. — Арк. 52—53.
- 24 Раузов С. Вказ. праця. — С. 416.
- 25 ДАСО. — Ф. 904. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 76.
- 26 Там же.